

Paulay Ede emlékezete

Paulay Ede sokoldalú, rendkívüli képességgel és tehetséggel megáldott színházi szakember, rendező, fordító, szakíró, tanár és színész-pedagógus volt.

Tokaj szülöttje, nemzeti színházkultúránk első aranykorszakának megteremtője polgári környezetben, az 1836. március 12. és 14. közötti napok egyikén látta meg a napvilágot, a család elsőszülöttjeként. Születésének napja nem ismert, az emlékezet és a róla szóló irodalom elfogadottként úgy tartja, hogy ez a nap március 12. A tokaji rk. egyház keresztelték könyvének bejegyzése szerint Eduardus, Alexander, Josephus, Gregorius neveken március 15-én keresztelték. Ekkortájt a csecsemőket általában 2–5 napos korukban tartották keresztvíz alá. Az egyház a keresztelték könyvében ebben az időben még nem a születés, hanem a keresztelés időpontját, a gyermek szentségi életének adatait tartotta fontosnak bejegyezni. Régi nemesi család leszármazottja, erre utal lőcsefalvi előneve. Édesapja, Paulay György (1810–1891) kinevezési okmányai szerint adóhivatali első osztályú ellenőr, édesanyja, Zahorai Mária (1814–1875) volt. Többen voltak testvérek, egyes források szerint heten. Öt fiútestvére közül Lajos (1839), Gábor (1844) és Antal (1850) ismert.

Szülei mint a római katolikus hit buzgó gyakorlói egy régi hagyomány szerint azt szerették volna, ha Ede fiuk mint elsőszülött papnak tanul. Iskolai tanulmányainak megkezdése céljából a kimagaslóan értelmes és tehetséges gyermeket nyolc évesen, 1844 nyarán a szerény körülmények között élő sokgyermekes szülők Ede fiukat Pesten élő rokonaiknál, Paulay Ferenc ügyvéd és Paulay István katonaoorvos családjainál helyezik el. A nyolcosztályos gimnázium első három évét (1844–1847) a pesti piaristák gimnáziumában kezdi. A rend tanárai a reál tantárgyak oktatása mellett nagy hangsúlyt fektetnek a művészeti oktatásra, a beszéd- és mozgáskultúrára, így színjátékos tevékenységet is folytattak. Paulay Ede itt találkozhatott első alkalommal a színművészettel, itt érintette meg a színház csodálatos, sejtelmes világa. A forradalom és szabadságharc alatt, amikor az oktatás szünetelt, a negyedik és ötödik osztályt közelebb a szülői házhoz – akik ebben az időben Homonnán éltek –, a sátoraljúj helyi piaristáknál végzi (1847–1849), az utolsó három osztályt (1849–1852) Kassán, a premontrei rend által fenntartott iskolában folytatja. Szülei akarata ellenére, mivel nem érez hivatást a lelkipásztorkodás iránt, valamilyen csodába illő vonzalom miatt a színészet kelti fel érdeklődését, így lesz Thalia papja.

1852. július 1-jével tanulmányait megszakítva, érettségi vizsgát halasztva, alig 16 évesen, 1852 nyarán, álnéven a színészetnek kezd hódolni, álnevét sajnos a mai napig nem ismerjük. Még ebben az évben Miskolcon lép először színpadra. 1854-től már saját néven szerepel. Láng Boldizsár szervezésében és irányításával a miskolci társulat 1852–1853 között egy nagyobb előadói körutat szervezett 46 előadásból. A társulat Tokajban is fellépett,

Paulay Ede,
Pollák Zsigmond grafikája
(Vasárnapi Újság 1883. 37. sz. 593.)

így valószínű, hogy 1853 tavaszán Paulay Ede szülővárosában szerepel. Vándorszínész élete során különböző nagyvárosokban lép fel, mint például Szeged, Kassa, Debrecen, Kolozsvár, Győr, Nagyvárad, Marosvásárhely. Több társulat tagjaként (1854: Láng Boldizsár, 1856: Havi-Hegedűs, 1858: Latabár Endre, 1860: Follinus János) a vidéki színpadok kedvenc színészeként lesz ismert. A *Pesti Napló* 1858. november. 11-i számának kritikai rovatában olvashatjuk, hogy 1858. október 28-án „könnyűséggel játszotta az *Ördög naplóját*”, 30-án a „*Vasálarcos-ban a legtehetségesebb színészünk jutalomjátéká*”-t említették. Küzdelmes, egyáltalán nem könnyű és egyszerű utat járt be, több mint egy évtizedet töltött színészként vidéki társulatoknál. Hivatásának elkötelezett szeretetéből, következetes munkásságából, de mindenekelőtt zsenialitásából fakadóan pályája folyamatosan felfelé ívelő volt.

Kétszer köt házasságot, mindkét felesége drámai színésznő. Debrecenben, 1860. július 31-én feleségül veszi Gvozdanovics Júliát (1827–1880). Második feleségével, Adorján (Weisz) Bertával (1864–1941) 1884. június 22-én köti össze életét, aki 1879 és 1883 között volt a színiiskola hallgatója. Ebben a házasságban két gyermek született, az első Paulay Erzsébet (1886–1959), akinek keresztapja Jókai Mór (1825–1904) volt. Erzsébet Paulay Erzsi néven szintén a színészi hivatást választotta, 1923-ban férjhez ment gr. Cerutti olasz diplomatához, felhagyott a színészettel és elhagyta az országot. Andor (1889–1896) nevű második gyermekük korán elhalálozott.

1860–1863 között mint drámai színész, rendezőként a kolozsvári színház tagja. Tehetségének híre megy és tizenkét évi „vándorszínészkedést” követően meghívást kap a pesti Nemzeti Színházhoz, ahol 27 évesen, 1863. augusztus 26-án Katona József *Bánk bánjának* címszerepében játszik.

A Nemzeti Színházban 1864-ben a Drámabíráló Bizottság tagja, 1868-ban rendezőként mutatkozik be. Az 1865. január 2-án megnyílt Színészeti Tanodában (1885-től Országos Színésziskola, a Színház- és Filmművészeti Egyetem elődje), ahol már magyar nyelvű színészképzés folyt, az alapításától haláláig tevékenykedett, előbb mint titkár, majd tanár, aligazgató és főigazgató. A Tanodában heti huszonegy órában tanít esztétikát, lélektant, dramaturgiát, szerepelemzést, vezeti a növendékek színi gyakorlatát. Iskolai kézikönyvet ír a Színészeti Tanoda növendékei használatára *A színészet elmélete* címmel, amely Pesten 1871. augusztus 20-án jelenik meg. Sokat foglalkozott elméleti kérdésekkel. Tanulmányutakon vesz részt Francia-, Német- és Olaszországban, ahol a színházak belső működési rendjét vizsgálja. 1873-ban készíti el a Nemzeti Színház szervezetéről szóló tanulmányát. Szigorú ember hírében állott, indulatoktól sem volt mentes. 1873-ban a vele gonosz módon tréfálkozó sűgőjét megverte, ezért 1874–1877 között, három évre felfüggesztették színházi tagságát, színészi pályáját is befejezi.

1883. szeptember 21-én első alkalommal mutatták be Paulay Ede rendezésében az 1862. január 12-én megjelent Madách-művet, *Az ember tragédiáját*, többek között Nagy Imre (Ádám), Jászai Mari (Éva), Gyenes László (Lucifer) szereplésével. Az ősbemutató napja 1984-től A Magyar Dráma Napja. Az Új Színház társulata 1994-ben alapította a *Paulay Ede-díjat*. Először 1999. március 27-én a Színházi Világnap estjén adták át.

1863. szeptember 1-től halálig (kivéve az 1874 és 1877 közötti időszakot) volt tagja a Nemzeti Színháznak. 1878-ban lett a drámai részleg eszmei és gyakorlati vezetője, mai fogalmaink szerint ez igazgatói feladatokat jelentett, a tisztséget 1894-ig töltötte be. Az igazgatói feladatok ellátásában elődje Szigligeti Ede (1814–1878), utóda Festetics Andor (1857–1929) volt.

Paulay Ede pályafutásának több mint négy évtizede során a kezdeti 12 év alatt vándorszínészként, mintegy 360 szerepet, a Nemzeti Színházban további 130 szerepben játszott. Ekkori életrésztétét teljes mértékben a színészi munka töltötte ki. Paulay Edét valójában

sem kora, sem az utókor nem tartotta kiváló színésznek, mégis hatalmas az a munka, amit közéleti emberként, társulatot építő, műsort alkotó és színházat vezető igazgatóként életében megvalósított. 61 színművet fordított le. Rendezőként 1860. március 28-án Kolozsvárott mutatkozott be ifj. Dumas *Egy tékozló apa* című drámájával. A Nemzeti Színházban pedig 1868. március 11-én a *Hamlet* bemutatásával. 1889-ig mintegy 307 előadást rendezett, utolsó ismert rendezése 1893. november 24-én volt.

Sokirányú tevékenységének elismeréseként 1881-ben a *Ferenc József-rend lovagkeresztjével* tüntették ki. Színházi munkássága mellett kitűnő kapcsolatokat ápolt a kortárs írókkal, költőkkel. 1876-tól a tizenhat alapító tag egyike és pénztárnoka a Petőfi Társaságnak, ahol az elnöki tisztséget Jókai Mór tölti be. A Kisfaludy Társaság tagja 1882-től, székfoglalóját 1883 novemberében tartja *Drámairodalmunk a Nemzeti Színház megnyitása óta* címmel. Elnöki tisztséget töltött be 1888-ban az Írók és Művészek Társaságában. Tagja volt 1891-től a *Corvin Máttyás, az igazságoshoz* nevet viselő szabadkőműves páholyinak.

Szülővárosának társadalma szeretettel és tisztelettel áthatott gondossággal őrzi emlékét. Születésének 150. évfordulóján, 1986. március 16-án a tokaji Városi Tanács, múzeum, művelődési ház és a Zilahy György Művészetbarátok Köre közös rendezésben emlékeztek Paulay Edére. A Nemzeti Színház által készített nyolc darabból álló, nagy méretű tablón elhelyezett fényképfelvételeken mutatták be életútját, munkásságát. A művelődési ház emeleti nagytermében (ma a Járási Hivatal irodái) jelen sorok írójának volt szerencséje az érdeklődők figyelmébe ajánlani a kiállítást. A szülői ház előtt Nagy János (1916–2008) zenetanár, tokaji lokálpatrióta mondott emlékbeszédet, ezt követően került sor az akkori emléktábla megkoszorúzására. Ezen az első emléktáblán szerepelt, hogy „*Paulay Ede ebben a házban született 1836. március 12-én*”. A később készült emléktáblákon a születése napja a bizonytalanság miatt már nem olvasható. 2008-ban épült fel a város egyik legszebb modern épületegyüttese, befogadó első kőszínháza, azóta Paulay Ede Színház néven várja vendégeit. A színház aulájában 2012-ben helyezték el Veres Gyula Alpár (1963–2014) tokaji

A tokaji Paulay Ede Színház (A szerző felvétele)

szobrász közadakozásból készült portrédomborműves alkotását, melynek felirata: „*Paulay Ede / 1836–1894 / a Nemzeti Színház igazgatója*”. A Paulay család házában (Hajdú köz 11.), ott, ahol Paulay Ede született, gondos és jó kezek által teljes külső és belső felújítást, korszerűsítést követően alakították ki az elegáns Paulay Borház és Vendégház szolgáltató helyet. Utcai homlokzatán 2012 óta Csirpák Viktória tokaji szobrász portrédomborműves emléktábláján olvashatjuk: „*E házban született / Paulay Ede / 1836–1894 / író, rendező, fordító / a Nemzeti Színház igazgatója.*” Emlékének ápolása az utókor kötelessége, hogy neve és munkássága soha ne halványuljon el.

Paulay Ede szülőháza (Hudák Péter felvétele)

Paulay Ede, színházi világunk zseniálisan nagy egyéniségének halála 58 évesen, 1894. március 12-én következett be. Színművészetünk kiemelkedő alakjának elhunytát az egész színházi életet, kortársai fájdalmas veszteségként élték meg.

A halála utáni napon művészetének, munkásságának értője és emberi nagyságának tisztelője, jó barátja Ábrányi Emil (1850–1920) költő és újságíró, aki szintén tagja volt a Petőfi Társaságnak (1876-tól) és a Kisfaludy Társaságnak (1885-től), mint Paulay Ede, szinte örök érvényű írásában foglalta egybe és méltatta rendkívül gazdag életművét:

„*A Nemzeti Színház egész korszaka, mégpedig tündöklő korszaka fűződik nevéhez. Valóságos renaissance. Újjászületése az európai szellem magas színvonalára emelkedett magyarságnak, mely lényegében a nemzet erejét, eredeti sajátosságait mind megtartja, de formában az európai csínt, ízlést, előkelőséget és változatosságot képviseli. Senki sem tudta jobban öszszeforrasztani ezt a kettőt, mint Paulay Ede, aki maga is az európai műveltség és a tipikus magyarság szerencsés összeolvadása volt. Magyar volt benne a szív, a kedély, a meleg barátságra hajló érzékeny temperamentum és a szenvedélyességnek az a foka, mely nélkül a magyart talán képzelni sem tudom, európai volt benne a kitartás, a munkának valóságos*

adorációja és a művészet nagy, komoly szeretete, mely egyenrangú volt benne a munka kultuszával.” (Pesti Napló, 1894. március 13. 72. szám)

Paulay Ede maradandó emlékét őrzi gyászjelentése is, melyben felesége közli halálhírét és a temetéshez kapcsolódó búcsúszertartásokat. A család által kiadott gyászjelentés így hangzik:

„Paulay Edéné Adorján Berta, úgy a maga, mint kiskorú gyermekei Erzsike és Bandika, továbbá számos rokon nevében, mélyen szomorodott szívvel jelenti férjének Lőcsefalvi Paulay Edének, a Nemzeti Színház igazgatójának, f. évi március 12-én, d. u. 3 1/2 óraker, életének 58-ik évében, hosszas szenvedés és a halotti szentségek ájtatos felvétele után történt gyászos elhunytát. A drága halott hült tetemei a megboldogult lakásán (Múzeum-körút 2. sz. a.) tetteknek ravatalra és f. hó 14-én d. u. 3 óraker fognak a Nemzeti Színház csarnokából a róm. kath. egyház szertartása szerint történendő beszentelés után a kerepesi-úti temetőben örök nyugalomra helyeztetni. Az engesztelő szent miseáldozatot az elhunyt lelki üdvére f. hó 15-én délelőtt 10 óraker fog a ferenciek belvárosi templomában az egek Urának bemutatatni. Budapest, 1894. évi március 12-én. Áldás és béke poraira!” (Pesti Hírlap, 1894. március 13. 72. szám)

A temetést követő napon a gyászban osztozók az elhunyt Paulay Ede lelki üdvéért bemutatott gyász szentmisén róhatták le kegyeletüket:

„Paulay-rekviem. A ferencrendiek belvárosi templomában ma délelőtt tíz óraker volt Paulay Ede lelkiüdvéért a gyász-istentisztelet. A szanktuáriumban felállított ravatal körül viaszgyertyák lobogtak s az első padsorok fekete gyászleppellel voltak borítva. A templom zsúfolásig megtelt közönséggel. Az első padsorokban a gyászoló család tagjai, a Nemzeti Színház, az Opera és a Népszínház tagja foglaltak helyet. A szertartást Baán Sándor házfőnök végezte nagy papi segédlettel, az Operaház énekkara pedig Engesser Mátyás rekviemjét adta elő. Betétül Szendrői Lajos az Operaház tagja Szepessy Halotti énekét énekelte el.” (Pesti Napló, 1894. március 15. 74.szám)

A Népszínház igazgatósága és a személyzet nevében Lukácsy Sándor (1835–1907), a Népszínház főrendezője, színműíró búcsúzott a halottól. Szülővárosának képviselőjében Bernáth Béla (1849–1922), a tokaji választókerület képviselője jelent meg és helyezte el Tokaj város koszorúját. A sírnál 1897. szeptember 26-án állítottak obeliszk formára faragott fekete márvány emlékoszlopot, amelyen Paulay Ede portrédomborműve látható. A márványoszlopon Madách Imre *Az ember tragédiája* 10. színéből való idézet olvasható: „... Az eszmék erősbek / A rossz anyagnál. Ezt ledöntheti / Erőszak, az örökké élni fog.” Sírja nyilvántartott (Kerepesi temető, Fiumei út 16. sz. 34/1–1–2 sz.) műemlék. Abban nyugszik felesége, Paulay Edéné sz. Adorján Berta (1864–1941) is.

Halálának 125. évfordulójára emlékezve szülővárosának programját 2019. március 9-én egy irodalom és színház tematikus séta nyitotta meg, ezt követően a Paulay Borház és Vendégházban Hudák Péter tulajdonos köszöntötte a jelenlevőket, majd Posta György polgármester helyezte el az emlékezés koszorúját a ház homlokzatán lévő domborműves táblára. Ezt követte a Tokaji II. Rákóczi Ferenc Általános Iskola, Alapfokú Művészeti Iskola Túl az Óperencián Báb és Színjátszó Szakkörének kedves emlékező műsora, melynek szövegét Szegedi Márta idegenforgalmi szakember állított össze, ezt a gyerekek Majercsákné Kemecei Zsuzsanna tanárnő rendezésében mutatták be. A program este a Paulay Ede Színházban folytatódott, ahol az évadnyitó első színházi előadás kezdete előtt Posta György polgármester és Péterné Ferencz Zsuzsanna jegyző koszorút helyeztek el a színház aulájában lévő emléktáblánál. A Tokaji Kulturális és Konferencia Központ és a Némethi Ferenc Városi Könyvtár munkatársai a színház előterében az emlékezés és tiszteletadás jegyében fényképes táblákon mutatták be Paulay Ede munkásságát.